

AUKŠTOJO IŠSILAVINIMO KOKYBĖ: IDEALAI IR REALYBĖ

Prof.dr. Vincentas Lamanauskas

Pastaruojų metu itin daug dėmesio skiriama švietimo kokybės klausimams. Kuriamos kokybės valdymo sistemos, sertifikuojamos paslaugos ir t.t. Ir tai suprantama, kadangi visose Europos Sąjungos šalyse švietimo kokybė laikoma vienu iš svarbiausių politinių prioritetų. Idėja išties puiki, klausimas tik kaip garantuoti visose šalyse adekvatų išsilavinimą, kaip pasiekti, kad išsilavinimo pažymėjimai vienodomis teisėmis būtų pripažįstami visose Europos Sąjungos šalyse. Kalbant iš Lietuvos perspektyvos, akivaizdu, kad mūsų šaliai yra svarbu, kad čia įgytas išsilavinimas, ypač aukštasis, tarptautiniu mastu būtų pripažįstamas. Ne veltui įvairiuose teisiniuose ir politiniuose Lietuvos dokumentuose vienaip ar kitaip sakoma, kad išsilavinimo kokybės laidavimas yra prioritetinga sritis.

Jau paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais pasaulio universitetuose daug dėmesio skiriama kokybei. Turima galvoje ne tik studijų kokybė (kas, be abejo, akivaizdžiausia), bet ir kitoms paslaugoms, kurias teikia šiuolaikiniai universitetai. Kiekviena Europos Sąjungos šalis turi atitinkamas struktūras, kurios rūpinasi šios srities problematika. Pvz., galima paminėti, kad Didžiojoje Britanijoje 1997 įkurta ir sėkmingai veikia Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nacionalinė agentūra, Olandijoje šia sritimi rūpinasi net dvi organizacijos. Ne išimtis ir Lietuva. Čia nuo 1995 metų veikia Studijų kokybės vertinimo centras.

Kalbant apie universitetų gyvenimą galima drąsiai teigti, kad daugiausia dėmesio skiriama studijų kokybės problematikai. Lietuvoje taip pat akivaizdus dėmesio sukonzentravimas išimtinai į studijų kokybės garantavimą. Turint galvoje klasikinį mokslo ir studijų vienovės principą tai nėra gerai. Studijų ir mokslo kokybė neatsiejami dalykai, du vienas kitą sąlygojantys procesai (Lietuvos Aidas, 2007-09-12, Nr. 208). Pagaliau pasaulio praktika rodo, kad kokybės vadybos koncepcijos plėtojamos mažiausiai keturiose svarbiausiose srityse – studijų procesas, mokslinių tyrimų procesas, administravimas, studijų programų rengimas ir dėstytojų kvalifikacijos kėlimas ir t.t. Manychiau, kad itin svarbu suvokti, kad kokybė nėra kažkas už institucijos ribų, kad tą kažką galima nusipirkti rinkoje. Viską lems supratimas, kad kokybę plačiąją prasme lemia vadybos (vadovavimo) kokybė. Tik kokybiškas valdymas veda prie kokybiškų procesų (institucijos darbo), o pastarieji laiduoja kokybiškų paslaugų teikimą. Ir jokiū būdu ne atvirksčiai, kaip neretai Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje galima stebėti. Pavyzdžiui, po Nepriklausomybės atstatymo Lietuvoje ryškiai trūko vadybininkų bei teisininkų. Natūralu, kad universitetai ėmėsi tokios krypties studijų programas realizuoti. Dabartiniu metu visuose Lietuvos universitetuose yra studijų programos, skirtos vadybininkų rengimui. Problema kita – daug parengtų ir mažai kvalifikuotų vadybininkų. Su panašiomis problemomis susiduria ir kitos Europos šalys. Viena iš priežasčių – nuolat mažėjantis valstybinis finansavimas universitetams. Ne paslaptis, kad aukštųjų technologijų plėtra (pvz., nanotechnologijos) didžiąjai daliai Lietuvos universitetų neįkandama. Nors tai būtų puikus finansinių išteklių pritraukimo mechanizmas. Kai to neįmanoma pasiekti, belieka vienintelis kelias – priimti kuo daugiau studentų. Tokia tendencija tampa vyraujančia. Tokios politikos pateisinimui randama visokias argumentų. O to fakto, kad nemaža dalis tokių atsitiktinai į universitetus patekusių studentų pagal savo protines išgales nepajėgūs "įkirsti" aukštojo mokslo, mažai kam terūpi. Geriausiu atveju apie tai stengiamasi nekalbėti. Tada ir kyla visa virtinė kitų nesusipratimų. Nepajėgūs studijuoti stengiasi visais būdais diplomą gauti. Iš čia formuojasi ir su tuo neabejotinai susiję kiti fenomenai – korupcija, kyšininkavimas, plagiavimas ir t.t. Vis daugėja situacijų, kuomet aukštojo išsilavinimo siekiama pinigų, o ne proto pagalba. Jei ateinantis į universitetą jaunimas nori būti viskuo - nuo ekonomisto, vadybininko, inžinieriaus iki informatiko, mediko, teisininko ar edukologo, tai jau iškart pasako, ko galima tikėtis.

Be galo svarbus bendras sutarimas kokybės klausimu bent jau institucijos viduje, ką pasiekti yra itin sudėtinga. Juk kokybės supratimas gana skirtingas. Vienaip kokybę supranta

akademini personalas, kitaip – studentai, trečiaip – darbdaviai, institucijos socialiniai partneriai, pagaliau valdžios institucijos ir visuomenė apskritai. Vien kokybės siekių deklaravimas dar nereiškia, kad kokybės bus siekiama. Tam nepakanka tik gerų norų. Finansinių ir žmogiškųjų išteklių adekvatumas aukštojo mokslo institucijos ir studentų tikslams didžia dalimi lemia kokybės politikos realizavimą praktikoje. Juk akivaizdžiai kinta (turėtų kisti) pati studijų organizavimo tvarka. Globalizacijos kontekste ir Lietuvos universitetai turi sparčiau prisitaikyti. Dabartiniu metu kokybiškos studijos neįsivaizduojamos be universitetų auditorijų „prisotinimo“ moderniomis IKT, įvairiais naujausiais spausdintiniais ir elektroniniais informacijos šaltiniais. Studijuojantiems būtina sudaryti sąlygas gauti reikiamą informaciją įvairiomis formomis ir t.t. Akivaizdu, kad tam neužtenka tik šiuolaikinio mąstymo, bet reikia ir realių finansinių resursų. Tikriausiai nėra nė vienos šalies, kurios universitetai gautų visus reikiamus resursus. Tačiau jie geba pritraukti lėšų ir iš kitų šaltinių.

Dar daugiau reikšmės turi nuolatinės investicijos į akademinio personalo bei administracijos darbuotojų nuolatinį mokymąsi, kvalifikacijos kėlimą. Lietuvos universitetai dar negali patenkinti lėšų poreikio tokiems tikslams. Neretai dėstytojams išvykti į kvalifikacijos kėlimo renginius yra sudėtinga dėl lėšų ir administracijos supratimo trūkumo. Antrasis – kur kas pavojingesnis. Vienas žymiausių kokybės vadybos specialistų Joseph M. Juran yra taikliai pastebėjęs, kad jei universitetas dirba prastai, tai 96 proc. atsakomybės tenka jos vadovams.

Nereikia ypatingų tyrimų, kad sužinoti, jog Lietuvos visuomenės požiūris į aukštojo mokslo ir studijų kokybę Lietuvoje nėra itin palankus. Per pastarąjį dešimtmetį iš Lietuvos, kaip ir kitų kaimyninių valstybių, į užsienio universitetus studijuoti ir dirbti išvyko nemažai jaunu, gabių žmonių. Tai vadinama skambiu pavadinimu – „protų nutekėjimu“. Laisvas žmonių judėjimas laisvame pasaulyje nieko neturėtų stebinti, tačiau kai kurių šalių valdžios atsainus požiūris į tokius reiškinius stebina. Vėliau, kuomet situacija tampa iš tiesų sudėtinga, kuriamos „protų susigrąžinimo programos“. Savaimė suprantama, kad tokios programos vargu ar gali pakeisti situaciją iš esmės. Lietuvoje veikiantis Užsienio lietuvių rėmimo centras kaip tik ir vykdo projektą "Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas", kurio tikslas - sukurti užsienio mokslo centruose studijuojančių ir dirbančių Lietuvos piliečių skatinimo grįžti į Lietuvą programą, įdiegiant konkursinį finansavimo mechanizmą, kuris bus taikomas organizuojant mokslininkų vizitus Lietuvoje. Itin rimta bėda ta, kad iki šiol Lietuvoje nėra oficialios statistikos apie doktorantų, mokslininkų ir kitų tyrėjų migracijos mastus, o taip pat trūksta informacijos apie šalyje atliekamus mokslinius tyrimus, esamas laisvas darbo vietas mokslo ir studijų institucijose. Akivaizdu, kad dažnai diskusijos, turinčios negatyvų atspalvį, sukelia ir atitinkamą visuomenės reakciją. Prie negatyvaus požiūrio ryškia dalimi prisideda ir universitetuose vos ne periodiškai kylantys skandalai. Nors kai kuriuose universitetuose nuskambėjo plagiato skandalai, tačiau realiai pokyčiai neįvyko. Jei Vakarų šalių (ypač JAV, Kanados ir kt.) universitetuose veikia talentingiausių bei produktyviausių mokslininkų pritraukimo į koledžus ir universitetus sistema, tai mūsųose apie tai stengiamasi nekalbėti. Juk neretai tie talentingiausieji nėra parankūs daugumai. Ir jei jie palieka universitetą, jokios reakcijos dažniausiai nebūna. Nebent tyliai pasidžiaugiama, kad „atsikratyta“ savo nuomonę turinčiuoju.

Atrodytų, kad ne taip jau daug reikia, kad aukštasis išsilavinimas taptų kokybiškas, tenkinantis ne tik asmeninius, bet ir konkrečios šalies poreikius. Tačiau vien didesnių finansinių resursų skyrimas (tai taip pat labai svarbu) negali situacijos esmingai pakeisti. Švietimas sudėtinga, kompleksinė sistema, kurios skirtingi lygmenys, posistemės ir t.t. glaudžiai tarpusavyje susijusios ir vieną kitą sąlygojančios. Tenka konstatuoti, kad vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos vis dar nepakankamai gerai parengia abiturientus, kurių nemaža dalis vėliau tęsia studijas aukštosiose mokyklose. O juk abiturientai, turintys atitinkamą žinių, gebėjimų ir vertybių lygį ir yra ta pagrindinė universitetų žaliava. Logiška, kad jei abiturientų išsilavinimas nėra geras, tai ir universitetui sudėtinga parengti aukštos kvalifikacijos specialistus. Tuo tarpu pasaulyje stengiamasi suvokti, kad universitetai turi didžiulį potencialą, kuris ne visuomet

tinkamai panaudojamas. Statistikos duomenimis, tik 21% ES darbingo amžiaus gyventojų turi aukštąjį išsilavinimą, tuo tarpu kai JAV šis rodiklis yra 38%, Kanadoje 43%. Europos Komisijos komunikate kaip tik ir sakoma, kad Europai reikia modernizuotų universitetų (Education and Training..., 2006). Komunikate ypatingas dėmesys skiriamas aukštojo išsilavinimo kokybei, kurį suteikia Europos universitetai.

Ne paslaptis, kad pastarąjį dešimtmetį didžiausio populiarumo susilaukė socialinių mokslų srities studijų programos. Į jas gausiausiai stojama, nes jas baigti neabejotinai yra lengviau, nei gamtos ir technologijų mokslų srities programas. Viena vertus, tai yra dėsninga, kita vertus, dėl įvairių priežasčių Lietuva ir kitos Centrinės ir Rytų Europos šalys nepakankamai orientuoja jaunimą rinktis būtent gamtamokslinio profilio studijų programas. Pastarųjų plėtrai ir kokybei garantuoti neužtenka tik deklaracijų, tam reikalingi realūs finansiniai, intelektualiniai resursai. Gamtos ir technologijų mokslai pirmiausia skirti gamybos ir technologijų vystymui. Sparčios globalizacijos sąlygomis tokie mokslai turi būti konkurencingi pasaulio ekonominėje ir informacinėje erdvėje. Ir vėlgi, čia neužtenka vien universitetų pastangų. Reikalinga bendra, aiški valstybės politika. Pravartu prisiminti tarptautinį ROSE tyrimą, kuris parodė, jog vadinamosiose išsivysčiusiose šalyse, jaunimo domėjimasis gamtos mokslais ir technologijomis yra itin smukęs (ROSE, 2008, <http://www.ils.uio.no/english/rose>). Nekokia ir mūsų kaimynės Latvijos situacija šalių, dalyvavusių tyrime, panoramoje. Kadangi Lietuva minėtame tyrime nedalyvavo, sunku pasakyti, kokia mūsų situacija. Tačiau, įvertinant ankstesnius tyrimus, galima manyti, kad mūsų situacija netgi būtų prastesnė nei Latvijos. Akivaizdu, kad gamtos ir technologijų disciplinų mokymas bendrojo lavinimo mokyklose turėtų būti sustiprintas.

Kokybiškas aukštasis išsilavinimas neabejotinai yra asmenybės ir visuomenės intelektualinio kapitalo pamatas. Pagaliau, aukštojo mokslo misija teikti jo gavėjams konkurencinį pranašumą ne tik dabar, bet ir ateityje. Negalima būtų sutikti, kad tik visagalė rinka viską reguliuoja. Aukštasis išsilavinimas visų pirma yra konkretaus asmens turtas. Ir tai nebūtinai turi būti siejama su darbo rinka. Aukštasis išsilavinimas yra reikalingas pačiam žmogui (ypač jaunam), kad geriau apgalvotų savo gyvenimo modelį, formuotų savitą pasaulėžiūrą, bręstų kaip asmenybė, kaip pilietis. Tokiai misijai netinka universitetas, akla besiorientuojantis tik į rinkos diktuojamus reikalavimus. Šis aspektas itin prasmingas, siekiant išsaugoti globaliame pasaulyje universitetinę idėją. Aukštasis išsilavinimas nėra tik prekė, kuri paprasčiausiai pardavinėjama rinkoje. Akla sekantis rinkos idėjomis universitetas rizikuoja tapti eiline įmone, kuri tik „pardavinėja diplomus“, bet ne išsilavinimą. Kokybiškas aukštasis išsilavinimas neatsiejamas nuo aukštosios mokyklos veiklos skaidrumo apskritai. Korupcija aukštojo mokslo sistemoje yra globalinė problema. Manoma, kad geras universitetas yra tas, kuris yra visapusiškai pasirengęs palyginti savo veiklą bei studijų programas su kitais pasaulio universitetais. Kitaip sakant, nebijoti būti reitinguojamas, objektyviai įvertinamas iš šalies. Tai neišvengiama ir Lietuvos universitetams. 2008 m. gegužės 22 d. Lietuvos universitetų rektorių konferencijos Viešųjų ryšių komitetas žiniasklaidai pranešė, kad Lietuvos universitetų rektorių konferencija numato rengti akademinis universitetų reitingavimo nuostatus. Anot žymaus tarptautinio švietimo specialisto profesoriaus Steven P. Heineman, universiteto pasirengimas reitingavimui ar galimybei būti palygintam pagal įvairius parametrus tarp kitų universitetų pirmiausia reiškia gebėjimą ir siekį pademonstruoti nekorumpuotumą.

Raktiniu dalyku tampa aukštojo mokslo politika. Kaip bekalbėtume aukštojo išsilavinimo kokybė negali būti nepriklausoma nei nuo konkrečios šalies mokslo ir studijų politikos, nei nuo konkretaus universiteto politikos šioje srityje. Universiteto autonomija iš vienos pusės ir valstybės mokslo politika ir jos valdymas bei įgyvendinimas iš kitos pusės – du neatsiejami, glaudžiai susiję komponentai, tiesiogiai įtakojantys aukštąjį išsilavinimą. Europos Sąjunga iškėlė neabejotinai aukštus ir ambicingus standartus. Vienas iš jų – nuolatinis europiečių išsimokslinimo augimas. Tokiam iššūkiui turi būti pasiruošusi ir Lietuva. Išsilavinusių žmonių paprasčiausiai negali būti per daug. Aukštojo išsilavinimo kokybė – neatskiriama nuo konkrečios

valstybės lygio ir jos piliečių gerovės. Lietuvoje aukštojo mokslo finansavimas tendencingai mažėja ir tai akivaizdžiai parodo valstybės požiūrį ne tik į šią sritį, bet ir į tautos ateitį apskritai.